

צה"ל בע"מ

שערו בנפשכם שישראל ניצבת שוב בפני סכנה קיומית, שמאיימת עליה קואליציה צבאית עוינת או מתקפת טרור רחבת היקף. אלא שבמקום לגייס למשימה צבא סדיר, שחייליו מגיעים מכל חלקי החברה הישראלית, בגיבויים של אנשי מילואים, שולחת ישראל אל המערכה כוחות צבא מקצועיים. את התמיכה הלוגיסטית כולה – מזון, ציוד ואמצעי תחבורה – מספקים תאגידי ביטחון בינלאומיים, ובינתיים נותרים רוב רובם של הישראלים בבית, צופים בהשתלשלות האירועים בתחושת ריחוק, שלא לומר ניתוק, על מרקע הטלוויזיה.

התממשותו של תרחיש כזה מותנית בשינוי רדיקלי במבנה הצבא ובתפקידו בחברה הישראלית – וזה בדיוק מה שמציעים לאחרונה כמה מומחים. הם ממליצים לזנוח את רעיון "צבא העם" – פרדיגמה שביססה את מעמדו של צה"ל לא רק ככלי הכרחי להבטחת קיומה הפיזי של ישראל, אלא גם כמרכיב יסודי במורשת הדמוקרטית של המדינה ובמימוש החזון הציוני.

בהתאם לאידיאל המקורי – "כל העם צבא", נדרשו על פי חוק כל אזרחי ישראל, למעט בני הציבור הערבי, מספר מוגדר של תלמידי ישיבות ואחרים, להתייצב לשירות צבאי סדיר, ולהמשיך ולשרת במילואים לאחר שחרורם. צה"ל, שקלט אל שורותיו צעירים מכל שדירות החברה הישראלית ועולים חדשים, עסק אפוא לא רק במשימות של ביטחון שוטף, אלא גם בפרויקטים לאומיים כמו קליטת עלייה, חינוך ציוני וגיבושה של זהות ישראלית משותפת. גישה זו נחלה הצלחה כבירה בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה. הדימוי המקובל של הצבא כהתגלמות האידיאל הישראלי דרבן דורות של עולים ללמוד עברית ולהשתלב בחברה הישראלית באמצעות שירותם הצבאי. ההתגייסות הכוללת של החברה הוכיחה את עצמה גם בעתות חירום, הודות

לחלוקת העבודה האפקטיבית בין הכוחות הסדירים, אשר נשאו בנטל בלימת האויב עם פרוץ הקרבות, עד לגיוסם של כוחות המילואים.

אלא שבשני העשורים האחרונים חלה שחיקה לא־מבוטלת ביסודות האידיאולוגיים שעליהם נשען רעיון "צבא העם", ועימהם גם בנכונותם של ישראלים רבים לשרת בצה"ל. בין הגורמים שהביאו לשחיקה זו הייתה המחלוקת הפוליטית בעניין הלחימה בלבנון ובשטחי יהודה, שומרון ועזה, התרעומת הציבורית לנוכח הפטור לתלמידי ישיבות, השינוי התרבותי הכולל שחל בחברה הישראלית והנטייה הגוברת לאינדיבידואליזם. לצד תמורות אלו השתנה גם שדה הקרב עצמו. הודות לחיסולו של הצבא העיראקי, להתיישנות אמצעי הלחימה הסוריים ולהסכמי השלום עם מצרים וירדן, ישראל כבר אינה ניצבת בפני סכנה מיידית של פריצת גבולותיה בידי גיסות שריון גדולים. כיום, הסכנה הגדולה ביותר לביטחונה של המדינה טמונה בפעילותם של ארגוני הטרור ובטילים האיראניים ארוכי הטווח.

שינויים אלו כבר הטביעו את חותמם על דמותו של הצבא הישראלי. פרשנים רבים מצביעים על ירידה הולכת וגוברת במוטיבציה לשרת בצה"ל, תופעה הנובעת לא רק משיקולים אידיאולוגיים אלא גם מתסכולם הגובר של חיילים, ובייחוד חיילים המשרתים בשירות המילואים, לנוכח הבזבוז וחוסר היעילות של המערכת הצבאית. הפטור משירות סדיר נפוץ היום יותר מאי פעם: פחות משישים אחוזים מכל מחזור גיוס פוטנציאלי משלימים שירות צבאי מלא, ולשירות המילואים מתייצבים דרך קבע רק שנים־עשר אחוזים מכלל חייבי הגיוס. בהתאם, צה"ל מקצץ חטיבות שלמות של שריון ותותחנים. נדמה אפוא שהתפיסה של "צבא העם" אינה תואמת עוד את המציאות הישראלית.

בתגובה למצב החדש מציע מספר הולך וגדל של מומחים לאמץ גישה אחרת ביחס לתפקידו של צה"ל. עפר שלח, עיתונאי וקצין צנחנים במילואים, טוען למשל בספרו המונע והכסף שיש להפסיק להעמיד פנים שצה"ל הוא עודנו "צבא העם", ותחת זאת לפעול להקמתו של צבא מקצועי, חף מאידיאולוגיה ופטור מן "המנטליות של אושוויץ", כלשונו. ברוח זו הציעה גם קבוצת סוציולוגים מאוניברסיטת בן־גוריון להקים מחדש את הצבא על בסיס המודלים של חברות האבטחה הפועלות בקניונים ובמסעדות. לדברי החוקרים, חברות אלו תוכלנה לעשות את העבודה ביעילות רבה יותר מאשר צבא המנוהל בידי המדינה. ואילו עמנואל מרקס, סוציולוג מוערך באוניברסיטת תל אביב, הרחיק לכת עוד יותר וקרא לביטולה המוחלט של חובת השירות.

במבט ראשון, הצעות הרפורמה הללו אינן נטולות היגיון. ישראל משלמת מחיר יקר עבור "צבא העם" שלה. טובי בניה ובנותיה של המדינה מעבירים את מיטב שנותיהם כבוגרים צעירים בפיתוח מגוון כישורים צבאיים במקום בחדוד יכולותיהם השכליות או ברכישת מקצוע. וגם לאחר השחרור, זימונם החוזר ונשנה של בוגרי הצבא לאימונים או לתעסוקה מבצעית, על חשבון לימודיהם או עבודתם, פוגע פגיעה מצטברת במשק. התרומה הנגרעת מן הכלכלה ומן החברה בישראל היא ממשית וכבדת משקל.

ועם זאת, אין בכוחם של נימוקים אלו להצדיק את הוויתור על "צבא העם" כערך או את החלפתו בכוחות מקצועיים. הקריאות לרפורמה נעשות ללא ספק מתוך כוונה טובה, אך הן אינן מביאות בחשבון את התועלת האסטרטגית והחברתית שמפיקה המדינה מחובת הגיוס הכללית לשירות הסדיר ובהמשך גם לשירות המילואים.

ראשית, מנקודת מבט אסטרטגית, הטענה כי השינויים הטכנולוגיים או הסדר האזורי החדש מייתרים את הצורך בהחזקתו של כוח צבאי גדול לוקה בקוצר רואי מדהים. ככלות הכל, אנו חיים במזרח התיכון, ואין צורך בדמיון מפותח כדי להעלות על הדעת תרחיש – כגון מהפכה איסלאמית במצרים – שישנה באופן פתאומי את פני האזור כולו ויביא להצבתם מחדש של כוחות עוינים בסדרי גודל עצומים על גבולותיה של ישראל. אם תרחיש מעין זה אכן יתממש כמה שנים לאחר ביטול חובת הגיוס הכללית ושירות המילואים, ישראל עלולה למצוא את עצמה בלא יכולת עמידה בפני האיום החדש.

אך מעבר לנזק שיגרום ביטול "צבא העם" לאינטרסים האסטרטגיים של המדינה, הצעות ברוח זו עלולות לערער גם את אחד מעמודי התווך שעליהם מושתתת הדמוקרטיה הישראלית. ההטרונות הרבה המאפיינת את החברה הישראלית, הפערים בין השכבות השונות המרכיבות אותה וגודלו הניכר של מגזר העולים בתוכה, חשפו אותה מאז ומתמיד – יותר מכל חברה אחרת במערב – להשפעתם של כוחות צנטריפוגליים, אשר אימו תמיד על אחדותה. צה"ל הוא הגוף היחיד שהוכיח באופן עקבי כי הוא מחזיק ביכולת מיוחדת לאזן בין הכוחות הללו, ולשמש כור היתוך שבו נצרפות קבוצות שונות לחברה מלוכדת אחת – והצורך בגוף מעין זה לא ישתנה, מן הסתם, בעתיד הנראה לעין.

על כוחו של השירות הסדיר כגורם מלכד מבחינה חברתית כמעט אין חולק. שירות אינטנסיבי זה, הנמשך כמה שנים, מכנס יחד צעירים מכל חלקי החברה, לעתים לראשונה בחייהם, ומטיל עליהם לפעול בצוותא למען מטרות

משותפות. התנסות זו חשובה למתגייסים כולם, אך היא חשובה במיוחד לקבוצות שוליים. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא טיפולו של הצבא בנוער מצוקה במסגרת הפרויקט החינוכי "נערי רפול", שייסד הרמטכ"ל לשעבר רפאל איתן ז"ל. באמצעות תכנית זו ואחרות דוגמתה מפנה הצבא בידועין משאבים לפעילויות בעלות אופי חינוכי וחברתי, מתוך הכרה כי ביכולתו להעניק גם לצעירים שנפלטו מן המסגרות החינוכיות הרגילות תחושת שייכות וגאווה מחודשת.

הצבא ממלא תפקיד מרכזי גם בהשתלבותה של אוכלוסיית העולים החדשים בחברה הישראלית. לגבי העולים הללו מהווה הצבא גורם מעצב מן המעלה הראשונה, משום שהוא מאפשר להם ללמוד את השפה, להפנים את צרכיה ואת שאיפותיה של המדינה, ולעמוד כשווים בין שווים עם אזרחי המדינה הוותיקים. ואמנם, במהלך העשור האחרון סייע הצבא בקליטתם של עולים מאתיופיה, מברית-המועצות לשעבר, מארגנטינה, מצרפת וממקומות נוספים – הוכחה נוספת לכך שהדימוי הקלסי של הצבא כ"כור היתוך" מוסיף להיות רלוונטי מתמיד.

אולם תרומתו החשובה של הצבא לחברה בישראל אינה מסתכמת רק בשירות הסדיר; כמה מיתרונותיו הבולטים של "צבא העם" באים לידי ביטוי דווקא בשירות המילואים. שירות זה, הנפרש לסירוגין על פני כמה עשורים בחייו של האזרח, מבטיח שהחוויה החברתית החיובית שמציע הצבא לא תהיה בבחינת אפיזודה חולפת, והוא תורם לחיזוק תחושת האחדות והשוויון עוד יותר מאשר השירות הסדיר: בעוד שכמעט כל מתגייסי החובה הם בני אותו גיל וסיימו לא מכבר את לימודיהם, שירות המילואים יוצר אינטראקציה בין אנשים בוגרים בני גילים שונים ובעלי מקצועות שונים. באופן זה מגשר שירות המילואים על פני פערים חברתיים ומאגד יחדיו, למען מטרה משותפת, אנשים שבאופן טבעי לא היו עובדים או מבלים זה עם זה.

אך השפעתה של חובת המילואים על האזרח אינה מתמצה בחיזוק רגשי הסולידריות החברתית; היא מטפחת בקרבו גם תחושה של מעורבות מתמשכת בחיי המדינה. בעצם התייצבותו לשירות, תוך שבירת שגרת חייו, מביע האזרח-החייל אחריות ואכפתיות באשר לנעשה במדינה. במעשהו זה האזרח מצהיר כי הוא מרגיש חלק מן החברה בישראל וכי הוא נכון לתת מזמנו וממרכו לשם שמירה על ביטחונה ועל שלומה.

למעורבות מעין זו השפעה מובהקת על השיח הציבורי האזרחי בישראל. כחיילים לשעבר ובהווה, הישראלים מגלים בקיאות רבה יותר בסוגיות

הביטחוניות שעל סדר היום, והם מבינים טוב יותר את המדיניות הדרושה כדי להתמודד עימה. מצד אחר, כוחות המילואים של "צבא העם" מעניקים לתרבות הצבאית עצמה צביון אנושי ודמוקרטי יותר. חיילי המילואים מביאים עימם לשירותם הצבאי ניסיון חיים ואורך רוח שלא תמיד מצויים בקרב לוחמים צעירים. יתרון יחסי זה מאפשר להם פעמים רבות להתמודד טוב יותר עם סיטואציות מורכבות שהצבא מוצא עצמו בתוכן, דוגמת השירות במחסומים בשטחים. בה בעת, הטפטוף הקבוע של אזרחים אל שורות הצבא עוזר למנוע את צמיחתה של קסטה צבאית סגורה, שערכיה אינם משקפים בהכרח את ערכי החברה בכללותה.

השניות המיוחדת המאפיינת את אנשי המילואים, בתור חיילים הכפופים למסגרת צבאית מחד גיסא ואזרחים הנטועים בהוויית חיי החברה הרגילים מאידך גיסא – "צבא עם" בהגדרתו הבסיסית ביותר – מקנה להם גם יתרון מובהק על פני כל כוח שכיר, מקצועי ומאומן ככל שיהיה, מעצם העובדה שמפעמת בהם מוטיבציה חזקה יותר לתרום ולהילחם. אמת, בתקופות של שקט יחסי נוטה שיעור ההתייצבות למילואים לצנוח, אולם נתון זה יכול להשתנות באורח קיצוני בעתות משבר. ואכן, בתחילת מבצע "חומת מגן" באפריל 2002, לדוגמה, שיעור ההיענות לצווי המילואים עלה על מאה אחוזים; אפילו אלה שכבר שוחררו משירות מילואים פעיל התייצבו לקרב. חיילים אלו הבינו שאם הם לא יעשו זאת, איש לא יעשה זאת במקומם. לעומת זאת, קשה לצפות מכוח מקצועי, המורכב מחיילים המצטרפים לשירות ממגוון סיבות שהרגש הפטרייטי הוא רק אחד מהן, שיגן על המדינה באותו להט נטול אנוכיות אשר הוביל את צה"ל לניצחונותיו הגדולים במלחמת השחרור, במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום כיפור.

לגבי מדינת ישראל, "צבא העם" הוא נטול תחליף. לא זו בלבד שהוא עונה על הצרכים הביטחוניים הדוחקים של מדינה הממוקמת בזירה רווית סכנות, הוא גם מבטא כמה מערכי היסוד של המפעל הציוני: הקרבה עצמית, קיבוץ גלויות, שוויון. הזכות והחובה להשתתף בהגנה על המדינה פירושן הכרה באחריות הנגזרת מן הריבונות היהודית החדשה, שהחזירה את עם ישראל לעמדה פעילה בהיסטוריה העולמית.

מדינת ישראל אינה צריכה להקריב את המוסד היקר הזה או את הערכים שהוא מטפח. אמת, אין ספק שיש צורך בנקיטת צעדים מידיים לצמצום הבזוז

המשווע במערכת הצבאית. יש לברך, אפוא, על החלטתו של שר הביטחון, שאול מופז, לאמץ את המלצות הוועדה לרפורמה במערך המילואים, בראשות אבישי ברוורמן, נשיא אוניברסיטת בן-גוריון. הרפורמה מועידה את מערך המילואים למצבי חירום ולאמונים בלבד, תוך צמצום מכסת ימי המילואים המקסימלית לאדם. תכנית זו עשויה להקל על אלו הנושאים בנטל המילואים ולמזער את הנזקים הנגרמים בגינו למשק הישראלי. ואולם, בניגוד להצעות אחרות שהוזכרו לעיל, אין בה כדי לפגום בצביונו העממי של הצבא.

אך רפורמה מבנית היא רק צעד ראשון בדרך לפתרון. יש לעורר מחדש – כבר בשנות הלימוד המוקדמות, באמצעות תגבור לימודי האזרחות, בהתנדבות לגדנ"ע ובדרכים רבות נוספות – את המודעות לחיוניותו הביטחונית, החברתית והערכית של רעיון "צבא העם". מחקרים רבים מוכיחים שחינוך לערכים ציוניים תורם רבות לנכונות ולרצון לשרת בצבא ובמילואים. לפיכך הפתרון לירידה במוטיבציה איננו ביטול השירות הצבאי, אלא החייאת הרוח הציונית, שמלכתחילה הצמיחה את המוטיבציה הזאת.

החלפת "צבא העם" בגייסות מקצועיים תגרום לישראל לאבד משאב לאומי חשוב מאין כמותו. לעומת זאת, אם הצבא יעבור תהליכי ייעול נחוצים מחד גיסא, ושיקום אידיאולוגי מאידך גיסא, הוא יוסיף להיות נכס רב-ערך לא רק לישראל, אלא לעם היהודי כולו.

מיכאל אורן, בשם העורכים
אדר א' התשס"ה / פברואר 2005